

бів отримання вірогідної інформації про нього. З чого ж треба починати керівнику органу (підрозділу) внутрішніх справ психологічно обгрунтоване вивчення персоналу ОВС? Відповідь на це запитання ми запропонуємо у наступній статті, де спробуємо розглянути побудову програми і методику вивчення психологічних особливостей персоналу ОВС на прикладі міліціонера спецпідрозділу "Беркут".

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: Учебник. –Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. –640 с.

Надійшла до редакції 13.05.2004

ТИМЧЕНКО А.В. ПРЕДМЕТ, ЗАДАЧИ И МЕТОДЫ ЭКСТРЕМАЛЬНОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Рассмотрены концептуальные положения нового научно-практического раздела юридической психологии – экстремальной юридической психологии.

***

TIMCHENKO A.V. THE SUBJECT, TASKS AND METHODS OF EXTREME LEGAL PSYCHOLOGY
Conceptual positions of the new scientific-practical unit of judicial psychology - extreme judicial psychology are construed.

М.О. ЧУНОСОВ

Кримський юридичний ін-т Національного ун-ту внутрішніх справ

УДК 316.62:159.9.019.4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Розкриті поняття складної та екстремальної ситуації в діяльності працівників ОВС, а також особливості формування адекватної поведінки працівника ОВС при виконанні службових обов'язків у небезпечних ситуаціях.

Ефективність правоохоронної діяльності визначається здатністю працівника правоохоронних органів вчасно приймати правильні рішення в екстремальних ситуаціях [1]. Поняття "екстремальний" (від латинського *extremum* - крайність) - уживається для об'єднання понять максимуму і мінімуму. При вживанні поняття "екстремальність" звичайно ясно, що мова йде не про нормальні, звичайні умови діяльності, а про обставини, що істотно від них відрізняються. Екстремальність обумовлюється не тільки інтенсивністю впливів на людину, але й іншими параметрами, такими як якісна своєрідність середовища, у якій може проходити людська діяльність, характером впливу, об'єктивною складністю виконуваних задач. Одним із найважливіших факторів екстремальності є час. Вважається, що цей фактор може істотно визначити екстремальність впливу, і отже ступінь напруженості, а також її ефект - це порозумівається тим, що доступний людині оптимальний темп діяльності, у різних осіб неоднаковий. І перехід через індивідуальні межі веде

до виникнення психічної напруженості [2].

При характеристиці екстремальних ситуацій вказуються такі ознаки, як "складні", "важкі", "особливі", "критичні", "аварійні", "надзвичайні", "екстремальні", "надзвичайно-екстремальні", "гіперстресові" і т.п. Цей перелік вже сам по собі свідчить, що не існує єдиної термінології для опису розглянутих ситуацій. Так, в одному випадку акцент ставиться на характеристиці об'єктивних особливостей стимуляції ("складні умови"), в іншому – на відношенні суб'єкта до цієї стимуляції ("важкі умови"), у третьому – на переважному компоненті емоційного стану та ін. Більш того, зустрічається різне розуміння тих самих термінів. Так, поняття "екстремальні умови" одні автори визначають як "несприятливі для життєдіяльності", інші – як "граничні, крайні значення тих елементів ситуації, що у середніх своїх значеннях служать оптимальним робочим чи тлом, принаймні, не відчуються як джерело дискомфорту", треті – як умови, що вимагають мобілізації звичайних "буферних", а іноді і

“аварійних” резервів організму [3]. Звичайно, ці варіанти поняття екстремальності в чомусь збігаються, перекривають одне одного, але кожний з них, проте, акцентує лише одну сторону екстремальності. У цілому екстремальність варто характеризувати не тільки по зовнішніх, формальних ознаках, але і по психологічних, з огляду на своєрідність психологічного вигляду суб'єкта, його мотивації, установок і т.д.

Розглядаючи проблему поведінки в екстремальній ситуації, В.О. Лефлеров і О.В. Тімченко [1] трактують її як складну ситуацію. Вони виділили кілька груп небезпечних ситуацій, характерних для діяльності органів внутрішніх справ:

- надзвичайні обставини;
- особливі умови;
- критичні ситуації.

Надзвичайні обставини – це обставини природного, біологічного, техногенного й іншого характеру, що характеризуються підвищеним ступенем погрози для життя і здоров'я громадян. Надзвичайні обставини для працівників ОВС можуть супроводжуватися перекладом діяльності на особливі умови і виникненням критичних (екстремальних ситуацій).

Особливі умови діяльності – у яких виникає потреба здійснення додаткових (на рівні законодавчих і виконавчих органів влади) заходів правового, організаційно-тактичного й іншого характеру, необхідного ресурсного забезпечення, для нормалізації надзвичайної обстановки в мінімально короткий термін і з найменшими витратами.

Критичні ситуації – таке сполучення компонентів зовнішнього середовища, що характеризується безпосередньою погрозою здоров'ю, життю працівника ОВС. До надзвичайних обставин у діяльності працівника ОВС можна віднести:

- пошук збройних і інших злочинців, що представляють підвищену суспільну небезпеку;
- запобігання групових антигромадських виступів;
- звільнення заручників;
- захист від нападів особливо важливих об'єктів;
- заходи, спрямовані на запобігання злочинів;
- участь у забезпеченні соціальних заходів (суспільно-політичні, культурно-видовищні, фізкультурно-спортивні, релігійні й інші заходи);
- участь у заходах щодо забезпечення режиму надзвичайного стану, що супроводжуються переходом діяльності ОВС на особливі умови;
- стихійні лиха, аварії, катастрофи, епідемії, епізоотії, які загрожують життю і здоров'ю населення;
- масові порушення правових норм, що супроводжуються насильством над громадянами, обмеженням їхніх прав і свобод;
- блокування важливих об'єктів місцевості;
- спроби зміни конституційного порядку шляхом насильства, зазіхання на територіальну цілісність держави.

Кожна з перелічених ситуацій оказує сильний психологічний вплив на працівника ОВС. Крім того, праця

працівника міліції, насамперед є категорією соціальною. Виконуючи оперативно-службові задачі, він виключений у систему складних соціальних відносин, без яких не може існувати правоохоронна діяльність. Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, В.А. Друзь, М.И. Єнікеев, В.П. Васильєв [2, 4, 5] виділили кілька рівнів цих відносин:

- 1) “працівник ОВС-суспільство”;
- 2) “працівник ОВС-службовий колектив”;
- 3) “Я-концепція працівника ОВС” (відношення до себе як до працівника ОВС).

Кожний з зазначених рівнів відносин визначає мотивацію діяльності працівника ОВС, зміст оперативно-службових задач, ступінь відповідальності та інші фактори, що впливають на умови виконання професійної діяльності працівників ОВС. Таким чином, у які би відносили працівник ОВС не вступав при виконанні ним службових обов'язків, адекватність поведінки буде основою виконання цих службових обов'язків.

Аналіз літератури показав, що сьогодні немає чіткого обґрунтування факторів, що впливають на формування адекватної поведінки. Так, наприклад, О.М. Столяренко [6] показує, що адекватна поведінка є інтегральним продуктом, і за структурою містить наступні складові:

- обставиночні – те, що оточує людину, що можна назвати обставинами, середовищем, зовнішніми умовами;
- особистісні – що представляє із себе людина, яка потрапила в таку обстановку, що поставила його у визначене положення щодо вибору дій;
- діяльнісні – те, що людина робила, потрапивши в обстановку, що має намір робити, що робить і чого досягає.

О.М. Столяренко показує, що групи складових не відносяться один до одного як 1/3:1/3:1/3. Їхні пропорції динамічні, а результат діяльності визначається якість процесами і механізмами, що домінують у психіці даної людини. Однак, для застосування на практиці, необхідна не тільки загальна констатація складових, але й їхня деталізація, що дозволяє передбачати адекватну поведінку працівника ОВС у небезпечній ситуації.

Проведені дослідження показали, що адекватна поведінка в небезпечних ситуаціях може бути сформована відповідно до однієї з когнітивних моделей:

- стереотипної;
- установочно-стереотипної;
- інсайтової;
- ідеомоторної;
- комбінованої;
- інтроєктивної.

У свою чергу, вибір когнітивної моделі буде детермінований наявністю факторів, комбінація яких буде обумовлювати формування адекватної поведінки стосовно однієї з моделей. Проведені дослідження показали що основними факторами, що впливають на формування адекватної поведінки, є:

- 1) типологічні особливості особистості;
- 2) суб'єктивне розпізнавання в зовнішньому середовищі

джерела небезпеки;

3) наявність у пам'яті досвіду адекватного поведінки на аналогічний стан зовнішнього середовища в минулому;

4) відповідність наявного біологічного і психологічного стану з біологічним і психологічним станом, при якому був придбаний досвід адекватної поведінки

5) наявність "установки" на майбутню діяльність;

6) відповідність наявного біологічного і психологічного стану із психологічними і психологічними умовами реалізації досвіду адекватної поведінки;

7) уніфікованість елементів практичного досвіду;

8) наявність у пам'яті ідеального образу адекватної поведінки;

9) час, необхідний для пригадування з пам'яті інформації щодо адекватної поведінки;

10) час, необхідний на пошук інформації в зовнішньому середовищі, для програмування адекватної поведінки;

11) наявність у зовнішньому середовищі часткової інформації, необхідної для програмування адекватної поведінки;

12) наявність у зовнішньому середовищі повної інформації, необхідної для програмування адекватної поведінки.

Залежність вибору когнітивної моделі формування адекватної поведінки від наявності факторів наведена у табл.

Таблиця - Когнітивні моделі формування адекватної поведінки і наявні фактори

Когнітивні моделі	ФАКТОРИ											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Стереотипна	■	■	■	■	■	■						
Установочно-стереотипна	■	■	■	■	■	■						
Інсайтова	■	■				■	■					
Ідеомоторна	■	■				■		■	■			
Комбінована»	■	■				■				■	■	
Інтроєктивна	■	■				■				■		■

Аналіз основних факторів, що впливають на формування адекватної поведінки, дозволяє подивитись на систему підготовки працівників ОВС до виконання оперативно-службових завдань у небезпечних ситуаціях з нового боку. Проведені дослідження показали, що знання когнітивних моделей і факторів дозволяє: 1) моделювати діяльність у небезпечних ситуаціях; 2) прогнозувати появи адекватної поведінки працівниками ОВС у небезпечних ситуаціях; 3) удосконалювати навчальні програми, спрямовані на підвищення психологічного готовності працівника ОВС до діяльності в небезпечних ситуаціях; 4) об'єктивно оцінювати готовність працівника ОВС до діяльності в небезпечних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лефретов В.А., Тимченко А.В. Психологические

детерминанты гибели и ранений работников органов внутренних дел: Монография. –Донецк: ДИВД МВД Украины, 2002. –324 с.

2. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Основы психологии управления. –Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. –528 с.

3. Психология экстремальных ситуаций Хрестоматия /Сост. А.Е. Тарас, К.В. Сельченко. –М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2002. –480 с.

4. Еникеев Н.И. Юридическая психология: Учебник. –М.: НОРМА-ИНФА, 1999. –517 с.

5. Антонян Ю.М. Роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления. –М., 1973. –143 с.

6. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика. –М.: ЮНИТА-ДАНА, 2002. –607 с.

Надійшла до редколегії 07.06.2004

ЧУНОСОВ М.О. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ И МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ АДЕКВАТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Раскрыты понятия сложной и экстремальной ситуации в деятельности работников ОВД, а также особенности формирования адекватного поведения работника ОВД при исполнении служебных обязанностей в опасных ситуациях.

***

CHUNOSOV M.A. SOCIAL-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS AND MODELS OF FORMATION OF PERSON'S ADEQUATE BEHAVIOR

Concepts of a complex and extreme situation of activity of law-enforcement organs employees, and also features of formation of adequate behavior of law-enforcement organs employees on duty in dangerous situations are discovered.